

Hans Kelsen
a problem
interpretacji prawa

Moim Nauczycielom dedykuję

Tomasz Kubalica

Hans Kelsen
a problem
interpretacji prawa

Seria
Studia Philosophica Silesiensa (2)

Redaktor serii
Dariusz Kubok

Recenzent
Piotr Świercz

Patronat

OKRĘGOWA IZBA
RADCÓW PRAWNYCH
W KATOWICACH

Wstęp

Przedmiotem niniejszej pracy jest teoria interpretacji opracowana przez austriackiego filozofa prawa Hansa Kelsena. Studium koncentruje się na analizie historycznej i komentarzu podstawowych założeń jego koncepcji interpretacji prawa z punktu widzenia współczesnej filozofii.

Na wstępie należy wyjaśnić, że zgodnie z potocznym rozumieniem określenie „wykładnia prawa” jest synonimem pojęcia „interpretacja prawa” i oznacza – najogólniej rzecz ujmując – ustalenie znaczenia i zakresu określonego tekstu prawnego. Interpretacja stanowi jedno z najważniejszych zagadnień filozofii prawa. Znaczenie wykładni w prawie polega przede wszystkim na tym, że jest ona podstawowym rodzajem czynności każdego, kto ma z prawem do czynienia. W ujęciu Kelsena rolę interpretacji potęguje fakt, że wykładnia – o czym będziemy jeszcze mówić – ściśle wiąże się z procesem stosowania prawa. Dlatego właściwe zrozumienie, na czym polega interpretacja tekstu prawnego, decyduje o odpowiednim stosowaniu prawa z punktu widzenia zarówno profesjonalnego w trakcie wykonywania zawodu prawniczego, urzędowego w razie pełnienia funkcji związanej ze stosowaniem prawa, jak i obywatelskiego, gdyż przesądza również o ocenie naszego postępowania z punktu widzenia obowiązującego prawa. Dlatego interpretacja jest podstawą nauk prawnych.

Studia nad filozofią Kelsena mają znaczenie ze względu na rolę, jaką odegrał we współczesnej europejskiej myśli filozoficznoprawnej¹. Kelsen jako zwolennik prawa pozytywnego był ceniony w międzywojennej Polsce, a jego wpływy potęgowały szeroko zakrojone wówczas prace kodyfikacyjne². Zbliżone poglądy o praworządności miał między

¹ Zob. K. Opałek, *Reine Rechtslehre in Polen*, in: *Der Einfluß der reinen Rechtslehre*, Manz, Wien 1983, s. 35–61.

² Zob. J. Woleński, *The Reception of Kelsen in Poland*, in: R. Walter, C. Jabloner, K. Zeleny (Hrsg.), *Hans Kelsen Anderswo. Der Einfluss der Reinen Rechtslehre auf die Rechtstheorie in Verschiedenen Ländern = Hans Kelsen Abroad*, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien 2010, s. 377–378.

innymi wybitny specjalista w zakresie prawa administracyjnego Władysław Leopold Jaworski (1865–1930)³. Jaworski i Kelsen przyjmowali, że „państwo jest całością prawa” i dlatego wykonywanie ustaw wpływa na formę państwa. Choć różnili się w kwestiach światopoglądowych, to mimo wszystko mieli zbliżone poglądy na temat demokracji. Obaj pozostawali pod silnym wpływem filozofii Hansa Vaihingera (1852–1933). Zgodnie zatem odrzucali personifikację państwa, uważając ją jedynie za pomocną fikcję.

Kelsen cieszył się tak dużym uznaniem, że Uniwersytet Jagielloński zaprosił go w 1933 roku do objęcia katedry prawa, co jednak nie mogło dojść do skutku ze względu na jego zobowiązania związane z wyjazdem do Szwajcarii. Fakt dużego uznania w międzywojniu może zdumiewać o tyle, że w Polsce w tym czasie działało wielu wybitnych teoretyków prawa, takich jak na przykład Leon Petrażycki (1867–1931). Mimo to Kelsen był uznawany za najbardziej znaczącego filozofa prawa w tym okresie, a jego sława przetrwała także po wojnie mimo dominacji marksizmu.

Filozofia Kelsena wywarła znaczący wpływ na kulturę prawną w Polsce⁴. Ogromną zasługę mają w tym zakresie między innymi publikacje Jerzego Wróblewskiego i Kazimierza Opałka, niemniej jednak sposób recepcji myśli Kelsena w Polsce ma charakter selektywny, co Marek Zirk-Sadowski trafnie określa mianem „soft-kelsenizmu”. Wybiórczość adaptacji tej myśli polega na powszechnej znajomości założeń normatywizmu przy pominięciu niezwykle istotnych wątków neokantowskich i transcendentálnych. Dlatego celem, który stawia sobie niniejsza praca, jest prezentacja filozofii Kelsena w jej historycznofilozoficznym kontekście neokantowskiej filozofii transcendentálnej.

Zadanie moje polega na ukazaniu Kelsenowskiej teorii w perspektywie klasycznych zagadnień wykładni prawa oraz problemów związanych z jej rozumieniem, a także wyjaśnienie koncepcji interpretacji rozumianej jako proces myślowy towarzyszący stosowaniu prawa. Przedstawione opracowanie ma odsłonić wewnętrzną strukturę koncepcji interpretacji prawa, wzajemne związki i zależności między poszczególnymi składnikami badanej teorii. Staram się przy tym odnaleźć w poglądach Kelsena odpowiedzi na następujące pytania:

³ Zob. K.W. Kumaniecki, *Kelsen i Jaworski*, w: H. Kelsen, *Czysta teoria prawa. (Metoda i pojęcia zasadnicze)*, tłum. T. Przeorski, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” [Warszawa] 1934, s. 4.

⁴ Zob. M. Zalewska, *Problem zarachowania w normatywizmie Hansa Kelsena*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 9. Por. M. Zirk-Sadowski, *Soft-Kelsenism versus Multicentrism. Some Remarks on Theoretical Foundations of European Law*, in: M.J. Golecki, B.A. Wojciechowski, M. Zirk-Sadowski (eds.), *Multicentrism as an Emerging Paradigm in Legal Theory*, Peter Lang, Bern 2009, s. 53.

1. Na czym polega interpretacja prawa?
2. Co stanowi przedmiot interpretacji prawa?
3. Jaki jest zakres czynności interpretacyjnych dokonywanych w odniesieniu do wykładni prawa?
4. Jaki jest zakres swobody organów stosujących prawo podczas dokonywania wykładni?
5. Czy można podać niezawodne metody wykładni?
6. Czy istnieją tak zwane luki w prawie?

Przyjęty katalog problemów interpretacji prawa wyznacza zawartość rozdziałów niniejszej pracy. Perspektywa ujęcia poglądów Kelsena wynika z założonego z góry katalogu poszczególnych problemów wykładni. W związku z tym nieuchronnie następują przerysowania niektórych zagadnień i relatywne umniejszenia pozostałych. Pragnę w ten sposób lepiej przybliżyć ten wątek filozofii prawa, jakim była Kelsenowska czysta teoria prawa.

Dodatkowym zadaniem, jakie podejmuję w przedłożonej pracy, jest próba przedstawienia sylwetki filozoficznej Hansa Kelsena, obejmująca nie tylko życiorys oraz omówienie jego dzieł, ale również przedstawienie jego filozofii prawa. W omówieniu poglądów filozoficznych Kelsena koncentruję się na dwóch szeroko omawianych w literaturze zagadnieniach, jakimi są pojęcie normatywizmu oraz jego stosunek do neokantyzmu. Oba zagadnienia są z sobą powiązane, to znaczy filozofia normatywizmu rozumiana jest jako stanowisko pośrednie między pozytywizmem a naturalizmem prawniczym, co koresponduje z neokantowskim kontekstem jego myśli.

Z tak postawionego celu pracy wynika jej struktura. Praca składa się z ośmiu rozdziałów prezentujących po kolei – w zaproponowanym porządku problemowym – w pierwszej części sylwetkę i poglądy Kelsena, a w drugiej – poszczególne zagadnienia teorii interpretacji. O kolejności rozdziałów decyduje przyjęty porządek wykładu, który zaleca w pierwszej kolejności omawiać kwestie najogólniejsze i podstawowe, a dopiero później – szczegółowe i konkretne.

Pierwsza część zawiera omówienie biografii, bibliografii oraz doksografii Kelsena. Celem pierwszego rozdziału jest przedstawienie dokonań naukowego filozofa na tle zmiennych kolei jego życia. Opisuje on rozwój Kelsena filozofii prawa od doktoratu do dzieł wydanych pośmiertnie. Tłem życia Kelsena są dramatyczne realia pierwszej połowy dwudziestego wieku, to znaczy obie wojny światowe, które istotnie wpłynęły na jego życie i filozofię, a w szczególności – druga wojna światowa, która zmusiła go do emigracji do Stanów Zjednoczonych. Drugi rozdział podejmuje niezwykle ważne z punktu widzenia historii filozofii zadanie ujęcia poglądów Kelsena na filozofię prawa, czyli normatywizmu, oraz

opisuje dyskusję dotyczącą periodyzacji jego rozwoju filozoficznego, a przede wszystkim stosunku do filozofii neokantowskiej.

Druga część ma na celu ujęcie Kelsenowskiej teorii w szerszym kontekście problemu interpretacji (wykładni) prawa oraz filozofii języka. Zasadniczy problem można sprowadzić do pytania, czy istnieje jedno „właściwe” znaczenie dowolnego tekstu, a w szczególności – tekstu prawnego.

W trzecim rozdziale podejmuję zagadnienie możliwości wyznaczenia dopuszczalnych granic znaczeniowych uprawnionej interpretacji. Traktuję interpretację prawa jako jeden z rodzajów ustalania znaczenia (rozumienia) tekstu. Sytuuję Kelsenowską teorię interpretacji w nurcie nowożytnego rozwoju filozofii języka, to znaczy poszukiwań ideału *characteristica universalis*. W tym kontekście osadzam zarówno dylematy klasycznej teorii wykładni prawa, jak i Kantowską koncepcję zarachowania, do której odwołuje się Kelsen. Rozwój nowożytnej filozofii języka ujawnia zasadnicze wątpliwości dotyczące klaryfikacyjnej koncepcji wykładni prawa. Kelsen obnaża te zastrzeżenia, wykazując, że interpretacja prawa nie może tylko biernie odtwarzać zastanego znaczenia przepisów prawa, lecz – w określonych granicach – ma charakter twórczy. W tym rozdziale omawiam również Kantowską koncepcję zarachowania prawnego, traktując ją jako źródło inspiracji Kelsenowskiej teorii interpretacji.

W czwartym rozdziale staram się odtworzyć Kelsenowskie pojęcie interpretacji prawa. A zatem, jak wstępnie przyjęliśmy, interpretacja polega na ustalaniu znaczenia i zakresu określonego tekstu prawnego. Z tego wynika, że interpretacja stanowi pewną czynność podejmowaną wobec jakiegoś tekstu, w wyniku której ten ktoś zyskuje wyjaśnienie znaczenia tego tekstu. W procesie interpretacji można więc wyróżnić co najmniej cztery składniki: 1) podmiot, 2) akt wykładni, 3) przedmiot interpretacji oraz 4) wynik wykładni. Podmiot interpretacji nazywamy interpretatorem. Akt interpretacji stanowi podejmowaną przez interpretatora czynność interpretacji. Przedmiotem interpretacji jest to, co ma być jej poddawane. Wynikiem interpretacji będzie natomiast treść, którą uzyskuje interpretator po dokonaniu interpretacji. W tym miejscu interesuje nas przede wszystkim Kelsenowskie rozumienie interpretacji prawa, a w szczególności – na czym polega akt interpretacji.

W kolejnym – piątym – rozdziale próbuję przedstawić zapatrywania Kelsena na temat przedmiotu wykładni. W tym rozdziale staram się udzielić odpowiedzi na pytanie, co jest przedmiotem interpretacji – przepis, czy też norma prawna⁵. Są autorzy, którzy utrzymują, iż

⁵ Zob. J. Nowacki, Z. Tobor, *Wstęp do prawoznawstwa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 191 i nast.

przedmiotem interpretacji są przepisy, a za jej cel uznają ustalenie ich sensu i znaczenia, czyli wyinterpretowanie normy prawnej. Inni teoretycy sądzą, że przedmiotem interpretacji jest właśnie norma prawna. Rozbieżność wynika z różnego rozumienia pojęć normy prawnej oraz przepisu prawa. Na ogół przyjmuje się bez zasadniczych zastrzeżeń, że norma prawna stanowi wypowiedź wskazującą określony sposób postępowania, czyli regułę zachowania, którą od innych reguł (moralnych, dobrego wychowania itp.) różni właściwość „prawności”⁶. Więcej kontrowersji dotyczy pojęcia „przepis prawny”⁷. Pojęcie przepisu prawnego jest jednak związane z tekstem prawnym lub jego fragmentem i – najogólniej mówiąc – oznacza zawarty w nim „zdaniokształtny zwrot językowy” wskazujący sposób postępowania. Przepis, podobnie jak norma, jest także regułą zachowania.

Szósty rozdział zawiera omówienie zakresu czynności interpretacyjnych. Niezwykle istotne zagadnienie związane z interpretacją prawa zawiera się w pytaniu: kiedy wyrażenia języka prawnego podlegają wykładni⁸? Pytanie to zakłada określony stosunek do zasady *clara non sunt interpretanda*, a to znaczy, że jedni uznają tę zasadę, inni zaś ją odrzucają. Przyjęcie owej zasady ogranicza zakres czynności interpretacyjnych do tekstów prawnych, które „budzą wątpliwości”. Jeżeli bowiem tekst prawny jest jasny, to nie wymaga interpretacji, dlatego wszystkie zrozumiałe teksty mogą się obyć bez wykładni. Przeciwnie stanowisko odrzuca zasadę *clara non sunt interpretanda* i rozszerza zakres czynności interpretacyjnych. Interpretujemy nie tylko teksty „budzące wątpliwości”, lecz również jasne i zrozumiałe. Dla jednych wyrażenia języka prawnego podlegają interpretacji tylko w odniesieniu do tekstów budzących wątpliwości, dla innych każdy (jasny i niejasny) tekst prawny podlega wykładni.

Siódmy rozdział ma za zadanie omówienie poglądów Kelsena na metodę wykładni. Metoda jest sposobem, w jaki postępujemy w pewnej dziedzinie, czyli pewnym zespołem czynności, którym przyświeca określony cel, i powinna prowadzić do rozwiązania danego problemu lub zadania. A zatem metoda interpretacji prawa powinna wskazać nam takie czynności i środki, których zastosowanie pozwoli dokonać czynności interpretacji w sposób uporządkowany i celowy. Z pojęciem metody wiąże się również zagadnienie uzasadnienia wiedzy; metoda ma uzasadnić nasze postępowanie, uczynić je bardziej wiarygodnym. Uzasadniona metoda interpretacji sprawia, że dokonywana za jej pomocą

⁶ Zob. *ibidem*, s. 64 i nast.

⁷ Zob. *ibidem*, s. 21.

⁸ Zob. *ibidem*, s. 296.

interpretacja prawa staje się bardziej wiarygodna. Pytanie polega na tym, czy w filozofii prawa istnieją uzasadnione metody jego interpretacji. Interesuje nas przede wszystkim stosunek Kelsena do wypracowanych w tradycyjnej jurysprudencji metod interpretacji, takich jak analogia czy wnioskowanie *a contrario*.

Ostatni – ósmy – rozdział prezentuje Kelsenowską krytykę pojęcia luki w prawie. O luce w prawie mówi najczęściej ten, kto ocenia, że przepisy prawa nie normują pewnej sytuacji, chociaż jego zdaniem „powinny” ją regulować w określony sposób. Wypowiedzi o występowaniu luki w systemie prawa są zawsze wypowiedziami oceniającymi⁹. Można wyodrębnić minimum trzy grupy typowych kontekstów, w których są formułowane oceny o istnieniu luki w prawie:

1. Gdy w ramach unormowania prawnego „brak” przepisu, który „powinien” obowiązywać.
2. Gdy brak przepisu „jednoznacznie” określającego skutki prawne.
3. Gdy w rozumieniu organu stosującego prawo „brak przepisu właściwego, słusznego”.

Oceny braku określonego unormowania opierają się na założeniach oceniających, toteż nie można jej sformułować jedynie na podstawie analizy opisowej danej regulacji prawnej.

Do książki załączam w formie aneksu tłumaczenie artykułu Kelsena *O teorii interpretacji* z 1934 roku¹⁰, zawierającego prawie dosłowne powtórzenie rozdziału szóstego pierwszego wydania *Reine Rechtslehre...* z pewnymi zmianami i dopowiedzeniami. Zamieszczenie tłumaczenia tego tekstu – za zgodą Instytutu Hansa Kelsena w Wiedniu – ma na celu wzbogacenie polskiej literatury filozoficznoprawnej o dodatkowe źródło historyczne wiedzy o poglądach jednego z najważniejszych filozofów prawa dwudziestego wieku.

Główną tezę tej pracy można sformułować w postaci następującego twierdzenia. Kelsenowska teoria interpretacji prawa dowodzi, że z teoretycznego punktu widzenia nie istnieje jedno „właściwe” znaczenie normy prawnej. Znaczy to, że zawsze możliwe są rozbieżne interpretacje tekstów prawnych, a przepis prawny może wyznaczać jedynie bardziej lub mniej ogólne ramy znaczeniowe, które określają granice różnych możliwych i równouprawnionych sposobów wykładni. Wybór między różnymi możliwymi interpretacjami jest dokonywany z punktu widzenia praktycznego i ma charakter metaprawny, pozanaukowy oraz ściśle

⁹ Zob. J. Nowacki, *Luki w prawie. Ideologia*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1970, t. 4, s. 29 i nast. Por. Idem, *Koncepcja luk contra legem*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1969, nr 66, s. 3 i nast.

¹⁰ H. Kelsen, *Zur Theorie der Interpretation*, „Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts” 1934, Nr. 8, s. 9–17.

polityczny. Interpretacja prawa przedstawia wszelkie możliwe znaczenia norm, a interpretacja polityczna uznaje jedno z nich.

Przyjęta metodologia badań odpowiada celowi oraz przedmiotowi pracy. Celem pracy nie jest sama analiza założeń oraz konsekwencji Kelsenowskiej teorii interpretacji prawa, lecz przede wszystkim jej odniesienie do dyskusji nad filozoficznym problemem interpretacji. Podejmuję próbę odpowiedzi na przedstawione pytania w historyczno-filozoficznym kontekście stanowiska Kelsena. Dlatego jestem zmuszony do zastosowania nie tylko metody analizy pojęciowej, lecz także metod historycznej analizy źródeł.

Celem analizy historycznej jest zweryfikowanie autentyczności poglądów Kelsena na temat interpretacji, a przede wszystkim odczytanie ich znaczenia na podstawie przyczyn i warunków ich powstania w procesie historycznym. Z tego powodu rekonstrukcja poglądów Kelsena opiera się przede wszystkim na tekstach źródłowych. Dla lepszego upowszechnienia idei Kelsena w Polsce fragmenty pochodzące z dostępnych tłumaczeń na język polski przytaczam na podstawie przekładu, choć traktuję je jako rodzaj opracowania tekstu źródłowego, które stanowią źródło wiedzy o interpretacjach poglądów Kelsena.

Analiza pojęciowa interpretacji prawa polega na podziale poszczególnych problemów na ich pojęcia składowe i badaniu każdego z nich z osobna. Zadanie postawione w pracy sprowadza się do tego, by pokazać wewnętrzną strukturę tej teorii interpretacji prawa, jej podstawowe założenia, powiązania i zależności między poszczególnymi składnikami¹¹. Analiza ma na celu prześledzenie struktury przytoczonej argumentacji pod kątem konsekwencji i wewnętrznej spójności. Wnioski płynące z analizy są omówione w komentarzach.

Cel pracy wyznacza również zakres materiałów źródłowych, na podstawie których powstała niniejsza publikacja. Praca ma charakter źródłowy. Poglądy Kelsena zostały przedstawione przede wszystkim na podstawie drugiego – opracowanego na nowo – wydania dzieła jego życia *Reine Rechtslehre...* z 1960 roku¹², które w przedłożonej pracy konfrontuję z wcześniejszym wydaniem tego dzieła z 1934 roku¹³ oraz

¹¹ Zob. G. Besler, *Problemy związane z określeniem metody filozoficznej*, „Folia Philosophica” 2007, t. 25, s. 171.

¹² Zob. H. Kelsen, *Reine Rechtslehre*, Aufl. 2, Österreichische Staatsdruckerei, Wien 1992; Idem, *Czysta teoria prawa*, tłum. R. Szubert, Wolters Kluwer, Warszawa 2014. Cytaty przytoczone w niniejszej pracy pochodzą w większości z przekładu Rafała Szuberta.

¹³ Zob. H. Kelsen, *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik (Studienausgabe der 1. Auflage 1934)*, Mohr Siebeck, Tübingen 2008, <https://doi.org/9783161564659>.

artykułem Kelsena pt. *Zur Theorie der Interpretation* opublikowanym w 1934 roku w czasopiśmie „Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts”¹⁴. Źródłowo korzystam również z innych prac Kelsena, a także z komentarzy oraz omówień zagadnienia. Mam na myśli prace takich autorów, jak: Carsten Heidemann, Joachim Hruschka, Czesław Martyniak, Kazimierz Opalek, Stanley L. Paulson, Jerzy Stelmach, Jerzy Wróblewski, Monika Zalewska i inni. Doboru materiałów dokonuję na podstawie kryterium osobowo-przedmiotowego. Załączona bibliografia zawiera wykaz wybranych tekstów źródłowych oraz niektórych opracowań wykorzystywanych w pracy.

Niniejsza publikacja nie rości sobie pretensji do wyczerpującego ujęcia zagadnienia Kelsena filozofii prawa, a także do całościowego zaprezentowania problematyki interpretacji prawa. Opracowanie koncentruje się na dwóch podstawowych kategoriach teorii Kelsena: pojęciu interpretacji (wykładni) oraz pojęciu ram znaczeniowych normy prawnej. Te dwie kategorie wyznaczają perspektywę, w której zostanie ujęta problematyka interpretacji prawa. Ze względu na tak, a nie inaczej określony przedmiot badań praca nie uwzględnia wszystkich aspektów historycznego rozwoju omawianej koncepcji. Zaprezentowane analizy i porównania tylko częściowo oddają całą dynamikę rozwoju filozofii Kelsena. W tym zakresie brakuje bardziej wyczerpującego ujęcia wpływu doświadczenia drugiej wojny światowej na kształt jego myśli, a przede wszystkim bardziej obszernego omówienia wszystkich debat, w których nasz filozof krystalizował swoje poglądy.

Na zakończenie chciałbym wyrazić wdzięczność śp. prof. dr. hab. Józefowi Nowackiemu oraz podziękowanie prof. dr. hab. Zygmuntowi Toborowi za inspiracje do podjęcia zagadnienia wykładni prawa w ujęciu Hansa Kelsena w ramach seminarium magisterskiego. Jestem wdzięczny za wszystkie uwagi i komentarze do mojej pracy magisterskiej *Teoria wykładni Hansa Kelsena*, która stała się podstawą niniejszej książki. Głęboką wdzięczność pragnę wyrazić również śp. prof. dr. hab. Andrzejowi J. Norasowi za zachętę do powrotu do tego tematu po wielu latach przerwy. Jestem bardzo wdzięczny prof. dr. hab. Janowi Woleńskiemu za uwagi i sugestie, które przyczyniły się do wzbogacenia niniejszej pracy. Serdecznie dziękuję również prof. UŚ dr hab. Gabrieli Besler za wnikliwą lekturę wybranych fragmentów książki. Szczególne wyrazy wdzięczności za bardzo skrupulatną redakcję tekstu należą się redaktor naczelnej mgr Małgorzacie Pogłódek.

¹⁴ Zob. H. Kelsen, *Zur Theorie der Interpretation...*

Osobne podziękowanie jestem winien Instytutowi Hansa Kelsena w Wiedniu, który jako współwłaściciel praw autorskich do spuścizny po Kelsenie wyraził zgodę na publikację tłumaczenia jego artykułu *Zur Theorie der Interpretation*, zamieszczonego jako aneks do niniejszej książki, oraz fotografii. Zgodnie z wolą współwłaściciela praw autorskich zamieszczone tłumaczenie nie zawiera osobnego naukowego komentarza, żeby jak najwierniej oddać polskiemu czytelnikowi oryginalną postać tego tekstu.

Indeks osobowy

- Adenauer Konrad 24
Alexy Robert 69, 72–73, 145
Andronow Aleksander Aleksandro-
vich 53
Anschütz Gerhard 25
Arystoteles 48, 50, 55, 56, 67
Austin John 79
- Beneš Edvard 26
Bernatzik Edmund 19, 21
Besler Gabriela 13–14, 145
Blöser Claudia 60, 145
Bocheński Józef M. 67, 111, 145
Bodin Jean 20
Bondi Margarete 20
Boy-Żeleński Tadeusz 56, 147
Brockmüller Annette 89, 146
Brożek Bartosz 48–52, 145
Brzostowska Zofia 48, 148
Büchner Georg 19
Buchwaldt Delf 89, 146
Bustamante y Montoro A.S. 39
- Charles David 48, 145
Chomsky Noam 52
Cohen Hermann 69–70, 118
- Dante Alighieri 19–20, 144
Dobretsberger Josef 21
Dore Isaak I. 69, 145
Duguit Léon 23
- Eisenmann Charles 23
- Ferneck Alexander Baron Hold von
24
Franklin James 50, 145
Frege Gottlob 36
Fröhlich Georg 23
Fuller Lon Luvois 27
- Galewicz Włodzimierz 57, 145
Gardner John 29
Gelazy I 20
Gerber Carl F. von 42
Golecki Mariusz Jerzy 8, 83, 149
Green Leslie 29
- Hammer Stefan 73, 145
Hart Herbert Lionel Adolphus 29,
31, 85
Hartney Michael 42, 145
Heath Peter 29, 144
Heidemann Carsten 14, 38, 40–42,
69, 72–73, 83, 89, 145, 146
Henrich Walter 21
Höffe Ottfried 56, 146
Honoré Tony 29
Hruschka Joachim 100–101, 104,
146
Hume David 55
Husserl Edmund 36, 72, 146
- Jabloner Clemens 7, 21, 146, 149
Jaworski Leopold 8, 146
Jellinek Georg 20, 42, 146
Johnson Alvin S. 27

- Judycki Stanisław 67, 145
- Kaniowski Andrzej M. 56, 146
- Kant Immanuel 8–10, 19–20, 23, 32–44, 55–61, 64, 69–75, 77, 80, 84, 86, 88, 100–102, 104, 118, 127, 145–148, 155, 159–160, 163
- Kartezjusz 70–71
- Kaufmann Felix 21, 39
- Kaufmann Matthias 69, 148
- Kelsen Adolf 19
- Kelsen Ernest 19
- Kelsen Paul Friedrich 19
- Kelsen-Weiss Gertruda 19
- Klecatsky Hans R. 86, 143
- Knight Max 29, 144
- Kostrubiec Jarosław 20, 146
- Kraft Julius 21
- Krijnen Christian 37, 39, 146, 148
- Kubalica Tomasz 37, 55, 102, 146, 155, 159, 166
- Kumaniecki Kazimierz W. 8, 146
- Kunz Josef L. 21, 39
- Laband Paul 42
- Lande Jerzy 43, 147
- Legaz y Lacambra Luis 21
- Leibniz Gottfried Wilhelm 49–51, 147, 149
- Litschewski Paulson Bonnie 43, 147
- Locke John 52, 55
- Löwy Auguste 19
- Luf Gerhard 43–44, 147
- Lulla Ramón 49
- Łaciak Piotr 72, 146
- Machiavelli Niccolò 20
- Marcic Rene 86, 143
- Martyniak Czesław 14, 68, 74–75, 88, 92, 117, 124, 147
- Maryniarczyk Andrzej 50, 149
- Mates Benson 48, 147
- Maurits Marinus van Praag 21
- Menzel Adolf 21, 86
- Merkel Adolf Julius 21, 23, 39, 103, 143, 147
- Métall Rudolf Aladár 20, 22–23, 25, 27, 147
- Meyer Lukas H. 69, 145
- Mises Ludwig von 19
- Monteskusz 56–57, 147
- Morawski Lech 54, 147
- Morgenthau Hans 25–26, 147
- Nipperdeu Hans Carl 25
- Noras Andrzej J. 14, 35, 39, 44, 69, 104, 118, 147–148
- Nowacki Józef 10, 12, 14, 91, 94, 96, 110, 113, 122, 124, 147
- Nowak Ewa 104, 148
- Olechowski Thomas 28, 148
- Opalek Kazimierz 7, 14, 83, 88, 103, 148
- Otaka Tomoo 21
- Parzutowicz Przemysław 55, 146
- Pascal Blais 50, 145
- Paulson Stanley L. 14, 19, 32–33, 35–43, 69–70, 73, 100, 106–107, 145–148
- Peretiatkowicz Antoni 31, 148
- Petrażycki Leon 8
- Pitamic Leonidas 21
- Planitz Hans 25
- Platon 29, 48, 56, 143
- Pontriagin Lew Semenowicz 53
- Pound Roscoe 27
- Przeorski Tadeusz 8, 21, 26, 63, 68, 143–144, 146
- Pufendorf Samuel 56
- Quine Willard Van Orman 53
- Radbruch Gustav 39, 104, 148
- Raz Jose 29, 33, 148
- Reinach Adolf Renner Karl 85
- Renzikowski Joachim 69, 148
- Rickert Heinrich 37, 146

- Riehl Alois 42
Ross Alf 21
Sander Fritz 21–22, 26
Sapir Edward 52
Schambeck Herbert 86, 144
Schmitt Carl 25
Schopenhauer Arthur 19
Schreier Fritz 21
Schwind Ernst Freiherr von 24, 149
Siches Luis Pedro Alejandro Re-caséns 21
Simmel Georg 36, 118
Soin Maciej 55, 146
Stelmach Jerzy 14, 83–85, 149
Stępień Katarzyna 50, 149
Stier-Somlo Fritz 24–25
Stöger-Steiner von Steinstätten Rudolf 22
Stolleis Michael 38, 100, 145–146
Strisower Leo 19
Sukiennicki Wiktor 21
Szubert Rafał 13, 26, 63, 143
Ślipko Tadeusz 84, 149
Święczkowska Halina 49, 149
Tobor Zygmunt 10, 14, 91, 94, 96, 110, 113, 147
Triepel Heinrich 25
Vaihinger Hans 8
Verdroß-Droßberg (Verdross) Alfred 21, 39, 86, 103, 143, 147
Voegelin Eric 21, 29, 143
Walter Robert 7, 21, 29, 81, 143, 149
Weber Max 36
Weininger Otto 19
Weiss Franz Xaver 26
Weyer František 21, 23, 26, 29
Whorf Benjamin 52
Windelband Wilhelm 36, 44, 118
Winkler Günther 73, 149
Wojciechowski Bartosz Adam 8, 86, 149
Woleński Jan 7, 14, 71, 98, 149
Wolff Christian 56
Wróblewski Jerzy 8, 14, 31, 43, 77, 80–81, 98, 109–110, 110, 143, 149
Wundt Wilhelm 36
Wyrembak Jarosław 95, 149
Zajadło Jerzy 47, 147
Zalewska Monika 8, 14, 19–21, 24–26, 31–33, 38–44, 52, 56, 59, 69, 71–76, 82, 89, 100–106, 144, 149
Zawajska Teresa 50, 149
Zeidler Kurt Walter 37, 146
Zeleny Klaus 7, 149
Zirk-Sadowski Marek 8, 86, 149
Żelazny Mirosław 57, 60, 146

Tomasz Kubalica

Hans Kelsen and the problem of legal interpretation

Summary

This study is concerned with the theory of legal interpretation developed by the Austrian legal philosopher Hans Kelsen (1881–1973). Adopting a historical-philosophical perspective, it provides an analysis of and commentary on the basic assumptions of his concept of the interpretation of law presented in *The Pure Theory of Law*. In particular, it demonstrates that Kelsen's theory developed on the basis of the contemporary theoretical achievements of Baden and Marburg neo-Kantianism. For neo-Kantians, cognition is a permanent striving for truth, not a pretension to its possession. Similarly, for Kelsen, the interpretation of law is not the only "correct" meaning of a legal norm, but a discretionary endeavour undertaken within the framework of meaning set by legal rules.

Taking a historical-philosophical approach means that the starting point for a discussion of the problem of legal interpretation must be the presentation of the multifaceted figure of Hans Kelsen himself and his life achievements. Thus, the first part of the book discusses Kelsen's biography, bibliography, and doxography. Chapter 1 traces Kelsen's development from his doctorate to posthumously published works, setting it in the context of the dramatic history of the first half of the twentieth century. Chapter 2 undertakes the important historical-philosophical task of framing Kelsen's views on the philosophy of law, that is, his normativism, and discusses the periodisation of his philosophical development with particular reference to his relation to neo-Kantian philosophy.

The second part of the study aims at placing Kelsen's theory in the broader context of the interpretation of law and the philosophy of language. It attempts to reconstruct Kelsen's notion of legal interpretation as an activity undertaken in relation to a legal text, the result of which is the text's clarification. Chapter 3 addresses the possibility of determining the meaning limits of legitimate interpretation. The interpretation of law itself is treated as a type of text meaning determination (text understanding). Thus, Kelsen's theory of interpretation is placed in the context of the development of the modern philosophy of language and the search for the linguistic ideal of *characteristica universalis*. This applies both to the dilemmas of the classical theory of legal interpretation and to the Kantian concept of imputation (*Zurechnung*), to which Kelsen refers.

Chapter 4 reconstructs Kelsen's notion of legal interpretation as determining the meaning and scope of a particular legal text. If interpretation is an action taken towards a text, then at least four components can be distinguished in it: a) the subject, b) the act of interpretation, c) the object of interpretation, and d) the result. The subject of interpretation is called the interpreter. The act of interpretation is the act undertaken by the interpreter. The object of interpretation is that which is to be interpreted, while the result of interpretation is the content the interpreter arrives at after the act is completed. Here we are primarily interested in Kelsen's understanding of legal interpretation, and more specifically, in what the act of interpretation consists in.

Chapter 5 presents Kelsen's views on the object of interpretation. It addresses the question of what the object of interpretation is – a rule or a legal norm. The difficulty results from a different understanding of the notions of legal norm and rule of law. It is generally accepted, without fundamental reservations, that a legal norm is a statement indicating a certain way of conduct, or a rule of conduct, which differs from other rules (moral guidelines, good manners, etc.) in the property of “legality.” The concept of legal rule, however, raises more controversy, as it is always associated with a particular legal text or its fragment and, generally speaking, denotes a “sentence-like linguistic expression” that indicates a course of action. A legal rule, like a norm, is also a rule of conduct.

Chapter 6 discusses the discretionary scope of interpretive activity. A pivotal question in the interpretation of law can be phrased as follows: when do expressions of legal language become subject to interpretation? This question is related to the principle of *clara non sunt interpretanda*. Acceptance of this principle limits the scope of interpretative activities to legal texts that “raise doubts.” The opposite position expands the scope of interpretative acts. We interpret not only texts that “raise doubts,” but also texts that are clear and understandable. For some, expressions of legal language are subject to interpretation only in doubtful cases; for others, every legal text, whether doubtful or not, is subject to interpretation.

Chapter 7 summarises Kelsen's views on the method of interpretation. The crucial question is whether there are legitimate interpretation methods in the philosophy of law. Of particular interest is Kelsen's attitude to the methods developed by traditional jurisprudence, such as analogy or inference *a contrario*. A method is a way in which we act in a certain field, that is, a set of actions with a definite aim. A method should lead to the solution of a given problem or task. Thus, a method of interpreting the law should determine procedures and means which, if applied, make it possible to carry out the act of interpretation in an orderly and purposeful manner. Related to the concept of method is the issue of justification of knowledge; a method should justify our actions and make them more credible. A justified method of interpretation makes the interpretation of law more credible.

Chapter 8 presents Kelsen's criticism of the notion of a “gap in the law,” understood as a situation where the law does not regulate a particular aspect

of life. A statement of the existence of a gap in the legal system is always an evaluative statement. We can distinguish typical contexts in which such statements are made, such as, for example, the “lack” of a proper regulation or the lack of a regulation that “unambiguously” determines legal effects. All statements of the absence of a particular normative provision are always based on evaluative assumptions and cannot be formulated solely on the basis of a descriptive analysis of a given legal regulation. A translation of Kelsen’s article *On the Theory of Interpretation* from 1934 is added to the book in the form of an appendix. This article contains an almost verbatim reproduction of chapter six of the first edition of *Reine Rechtslehre*, with only minor changes and additions. The inclusion of the translation of this text – with the consent of the Hans Kelsen Institute in Vienna – is intended to enrich the Polish philosophical and legal literature with a historical source of knowledge about the views of one of the most important philosophers of law of the twentieth century.

Tomasz Kubalica

Hans Kelsen und das Problem der Rechtsinterpretation

Zusammenfassung

Gegenstand der Arbeit ist die von dem österreichischen Rechtsphilosophen Hans Kelsen (1881–1973) entwickelte Theorie der Rechtsinterpretation. Im Mittelpunkt der Monografie steht die Analyse und Kommentierung der Grundannahmen seiner in der *Reinen Rechtslehre* dargestellten Konzeption der Rechtsauslegung aus philosophiegeschichtlicher Sicht. Der Autor versucht, Kelsens Theorie der Rechtsauslegung als ein auf dem Boden der zeitgenössischen theoretischen Errungenschaften des Badischen und Marburger Neukantianismus entwickeltes Konzept zu zeigen. Für Neukantianern ist die Erkenntnis ein ewiges Streben nach Wahrheit, nicht ein Anspruch, sie zu besitzen. Ebenso ist für Kelsen die Interpretation des Rechts nicht die einzig „richtige“ Bedeutung einer Rechtsnorm, sondern ein diskretionäres Unterfangen, das innerhalb des durch Rechtsnormen gesetzten Bedeutungsrahmens stattfindet. Der historisch-philosophische Ansatz bedeutet, dass der Ausgangspunkt für die Darstellung des Problems der Rechtsauslegung die Darstellung der mehrdimensionalen Person, die Hans Kelsen selbst war, und seiner Lebensleistung sein muss. Daher enthält der erste Teil des Buches eine Diskussion von Kelsens Biografie, Bibliografie und Doxografie. Das erste Kapitel beschreibt Kelsens Entwicklung von der Promotion bis zu seinen posthum veröffentlichten Werken vor dem Hintergrund der tragischen Geschichte der ersten Hälfte des zwanzigsten Jahrhunderts. Das zweite Kapitel übernimmt die aus philosophiegeschichtlicher Sicht wichtige Aufgabe, Kelsens rechtsphilosophische, d. h. normativistische Auffassungen herauszuarbeiten, und beschreibt eine Diskussion über die Periodisierung seiner philosophischen Entwicklung unter besonderer Berücksichtigung seines Verhältnisses zur neukantianischen Philosophie.

Der zweite Teil zielt darauf ab, Kelsens Theorie in einem breiteren Kontext des Problems der Interpretation des Rechts und der Sprachphilosophie darzustellen. Der Autor versucht, Kelsens Begriff der Rechtsinterpretation als eine Tätigkeit nachzuvollziehen, die in Bezug auf einen Rechtstext unternommen wird und deren Ergebnis die Klärung der Bedeutung dieses Textes ist. Im dritten Kapitel wird eine Analyse der Möglichkeiten zur Bestimmung akzeptabler Grenzen der legitimen Interpretation vorgenommen. Die Auslegung

von Gesetzen selbst wird als eine der Arten der Bestimmung der Bedeutung (des Verständnisses) eines Textes behandelt. Auf diese Weise wird Kelsens Interpretationstheorie in den Kontext der modernen Entwicklung der Sprachphilosophie und der Suche nach dem sprachlichen Ideal der *characteristica universalis* gestellt. Dies gilt sowohl für die Dilemmata der klassischen Theorie der Rechtsauslegung als auch für den kantischen Begriff der Zurechnung (*imputatio*), auf den sich Kelsen bezieht.

Im vierten Kapitel versucht der Autor, Kelsens Begriff der Rechtsinterpretation als Bestimmung des Sinns und der Reichweite eines bestimmten Rechtstextes nachzuvollziehen. Wenn Interpretation eine bestimmte Handlung gegenüber einem Text ist, dann lassen sich darin mindestens vier Komponenten unterscheiden: a) das Subjekt, b) der Akt der Interpretation, c) das Objekt der Interpretation und d) das Ergebnis der Interpretation. Das Subjekt des Interpretierens wird als Interpret bezeichnet. Der Akt des Interpretierens ist der Akt, der vom Interpreten vorgenommen wird. Der Gegenstand der Interpretation ist das, was interpretiert werden soll. Das Ergebnis des Interpretierens hingegen ist der Inhalt, den der Interpret nach dem Interpretieren erhält. Hier geht es vor allem um Kelsens Verständnis der Rechtsinterpretation, insbesondere um die Frage, worin der Akt der Interpretation besteht.

Im nächsten – fünften – Kapitel versucht der Autor, Kelsens Ansichten zum Thema der Interpretation darzustellen. In diesem Kapitel wird der Versuch unternommen, die Frage zu beantworten, was das Objekt der Interpretation ist – eine Rechtsvorschrift oder eine Rechtsnorm. Die Divergenz resultiert aus dem unterschiedlichen Verständnis der Begriffe Rechtsnorm und Gesetzesvorschrift. Es wird allgemein und ohne grundsätzliche Vorbehalte akzeptiert, dass eine Rechtsnorm eine Aussage ist, die eine bestimmte Art und Weise des Verhaltens angibt, d. h. eine Verhaltensregel, die sich von anderen Regeln (Moral, gute Sitten, etc.) durch die Eigenschaft der „Gesetzlichkeit“ unterscheidet. Mehr Kontroversen gibt es um den Begriff der Rechtsnorm. Der Begriff der Rechtsnorm ist jedoch immer mit einem Rechtstext oder einem Fragment davon verbunden und bezeichnet – allgemein gesprochen – eine darin enthaltene „satzartige sprachliche Äußerung“, die eine Verhaltensweise anzeigt. Eine Vorschrift ist, wie eine Norm, auch eine Verhaltensregel.

Der Zweck des sechsten Kapitels ist es, den diskretionären Bereich der interpretierenden Tätigkeit zu diskutieren. Ein bedeutungsvolles Thema im Zusammenhang mit der Interpretation von Recht ist in der Frage enthalten: Wann sind Ausdrücke der Rechtssprache Gegenstand der Interpretation? Diese Frage setzt einen gewissen Bezug zum Grundsatz *clara non sunt interpretanda* voraus. Die Akzeptanz dieses Prinzips begrenzt den Umfang der Interpretationstätigkeit auf Rechtstexte, die „Zweifel aufkommen lassen“. Die entgegengesetzte Position erweitert den Umfang der Interpretationshandlungen. Wir interpretieren nicht nur „zweifelhafte“ Texte, sondern auch klare und verständliche. Für die einen sind die Ausdrücke der Rechtssprache nur bei Texten, die Zweifel aufkommen lassen, auslegungsbedürftig, für die anderen ist jeder (klare und unklare) Rechtstext auslegungsbedürftig.

Das siebte Kapitel fasst Kelsens Ansichten über die Methode der Interpretation zusammen. Die entscheidende Frage ist, ob es legitime rechtsphilosophische Interpretationsmethoden gibt. Zunächst ist es interessant, Kelsens Haltung gegenüber den von der traditionellen Rechtstheorie entwickelten Auslegungsmethoden wie der Analogie oder der Schlussfolgerung *a contrario* zu beobachten. Denn eine Methode ist eine Art und Weise, wie wir in einem bestimmten Bereich agieren, d. h. eine bestimmte Menge von Handlungen mit einem bestimmten Ziel. Die Methode soll zur Lösung eines gegebenen Problems oder einer Aufgabe führen. Deshalb sollte eine Methode der Rechtsinterpretation solche Tätigkeiten und Mittel angeben, deren Anwendung eine geordnete und zweckmäßige Ausübung der Auslegungstätigkeit ermöglicht. Der Begriff der Methode ist auch mit der Frage der Rechtfertigung von Wissen verbunden; die Methode ist es, unser Handeln zu rechtfertigen, es glaubwürdiger zu machen. Eine begründete Interpretationsmethode macht die mit ihrer Hilfe vorgenommene Rechtsinterpretation glaubwürdiger.

Das letzte – achte – Kapitel stellt Kelsens Kritik am Begriff der „Gesetzeslücke“ dar, verstanden als Bewertung, dass gesetzliche Regelungen einen bestimmten Sachverhalt nicht regeln, obwohl sie ihn seiner Meinung nach in einer bestimmten Weise regeln „sollten“. Aussagen über das Vorhandensein einer Lücke in der Rechtsordnung sind immer wertende Aussagen. Man kann gleiche Gruppen von typischen Kontexten unterscheiden, in denen Urteile über das Vorhandensein einer Gesetzeslücke formuliert werden, wie z. B. das „Fehlen“ einer ordnungsgemäßen Regelung, oder das Fehlen einer Regelung, die „eindeutig“ die Rechtsfolgen bestimmt, usw. Alle Bewertungen des Fehlens einer bestimmten Regelung beruhen immer auf wertenden Annahmen und können nicht allein auf der Grundlage einer deskriptiven Analyse einer bestimmten gesetzlichen Regelung formuliert werden.

Eine Übersetzung von Kelsens Aufsatz *Zur Theorie der Interpretation* aus dem Jahr 1934 ist dem Buch als Anhang beigelegt. Dieser Artikel enthält eine praktisch wortgetreue Wiederholung des sechsten Kapitels der ersten Auflage der *Reinen Rechtslehre* mit kleineren Änderungen und Ergänzungen. Die Aufnahme der Übersetzung dieses Textes – mit Zustimmung des Hans-Kelsen-Instituts in Wien – soll die polnische philosophische und juristische Literatur um eine weitere historische Quelle des Wissens über die Ansichten eines der bedeutendsten Rechtsphilosophen des 20. Jahrhunderts bereichern.

Spis treści

Wstęp	7
-----------------	---

Część pierwsza Hans Kelsen i Jego filozofia

Rozdział 1	
Życie i dzieło	19
Rozdział 2	
Filozofia prawa	31
Normatywizm	32
Filozofia transcendentalna	35
Periodyzacja	40

Część druga Hans Kelsen wobec problemu interpretacji prawa

Rozdział 3	
Problem interpretacji prawa	47
Granice interpretacji prawa	48
Klasyczna teoria wykładni prawa	54
Kantowska koncepcja zarachowania	56
Rozdział 4	
Hansa Kelsena rozumienie interpretacji prawa	63
„Dedukcyjność” interpretacji prawa	66
Argumentacja transcendentalna	69
Relatywne <i>a priori</i>	71
Formalizm wykładni	73
Interpretacja a system prawa	75

Rozdział 5	
Norma prawna	79
Pojęcie normy podstawowej	83
Norma prawna jako przedmiot wykładni	86
Rozdział 6	
Zakres czynności interpretacyjnych	91
Swoboda uznania	92
Nieokreśloność jako źródło swobody wykładni	93
Sprzeczność norm jako źródło swobody	96
Ramy możliwości interpretacji	98
Zarachowanie jako interpretacja prawa	100
Rozdział 7	
Metody interpretacji	109
Wnioskowanie <i>per analogiam</i> i <i>a contrario</i>	110
Swoboda decyzji organu stosującego prawo	112
Wykładnia autentyczna i nieautentyczna	114
Fikcja jednoznacznej interpretacji	116
Rozdział 8	
Krytyka koncepcji luk w prawie	119
Luki właściwe	119
Luki techniczne	122
Luki ustanowione przez prawodawcę	124
Zakończenie	127

Aneks

O teorii interpretacji	133
Literatura	143
Literatura źródłowa	143
Literatura cytowana	145
Indeks osobowy	151
Summary	155
Zusammenfassung	159

Fotografia na s. 5 Anne Feder Lee

Prawa autorskie do tekstu artykułu i fotografii – Hans Kelsen Institut Wien.
Patronat medialny – OiRP w Katowicach

Redaktor

Małgorzata Poglódek

Projekt okładki i stron działowych

Tomasz Tomczuk

Korekta

Marzena Marczyk

Łamanie

Marek Zagniński

Redaktor inicjujący

Paulina Janota

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.10.2022

Copyright © 2021 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.11.2022

publikacja dostępna na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach

4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7585-7138>

Kubalica, Tomasz

Hans Kelsen a problem interpretacji prawa /
Tomasz Kubalica. - Katowice : Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego, 2021. -
(Studia Philosophica Silesiensa ; 2)

<https://doi.org/10.31261/PN.4060>

ISBN 978-83-226-4073-9

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4074-6

(wersja elektroniczna)

ISSN 2720-1120

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa

Volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

Wydanie I. Arkuszy drukarskich: 10,5. Arkuszy wydawniczych: 10,0. Publikację wydrukowano
na papierze Munken Polar 100 g. PN 4060. Cena 49,90 zł (w tym VAT)